

ΠΡΟΛΟΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ*

Μ.Δ. Χρυσομάλλης

*Επίκουρος Καθηγητής Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου
στη Νομική Σχολή ΔΠΘ*

1. Όταν μου ζητήθηκε να είμαι ένας απ' αυτούς που θα προλογίσουν τον Καθηγητή Δημήτρη Τσάτσο, που έχουμε τη χαρά να φιλοξενούμε στην πόλη μας, αισθάνθηκα ιδιαίτερη τιμή αλλά και δέος, αφού θα έπρεπε να αναφερθώ στα έργα και τις ημέρες του «πρύτανι» των Ελλήνων δημοσιολόγων και ενός εκ των σημαντικότερων εκπροσώπων της ευρωπαϊκής νομικής σκέψης στο χώρο του συνταγματικού δικαίου και της πολιτειολογίας.

Από την άλλη πλευρά αποτελούσε μια ενδιαφέρουσα πρόκληση για μένα, με την ιδιότητα του ερευνητή και διδάσκοντα τους ευρωπαϊκούς θεσμούς στο ελληνικό πανεπιστήμιο, το γεγονός ότι οι αναφορές μου θα έπρεπε να έχουν ως αντικείμενο την νομική και πολιτική δραστηριότητα, που ανέπτυξε ο Δ. Τσάτσος, για μια δεκαετία ως μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, συμπράττοντας άμεσα, όπως θα εξηγήσω παρακάτω, στις άκρως ενδιαφέρουσες εξελίξεις του ενωσιακού φαινομένου, που σημειώθηκαν τα τελευταία χρόνια.

Τέλος, θα πρέπει να ομολογήσω ότι, ξεκινώντας να βάλω σε μια σειρά αυτές τις σκέψεις μου, βαθειά μέσα μου αισθάνθηκα και μια μικρή ζήλια σκεπτόμενος το πόσο τυχερός είναι ένας θεωρητικός του δικαίου, που έχει την ευκαιρία να βρεθεί κυριολεκτικά στο επίκεντρο των εξελίξεων, θέτοντας σε διαπραγματευτική δοκιμασία τις επιστημονικές του σκέψεις και ιδέες, σε μια περίοδο που θα μπορούσε άνετα να χαρακτηριστεί ως η δεύτερη φάση της ευρωπαϊκής θεσμογέννησης, μετά από εκείνη της ίδρυσης των Κοινοτήτων στη δεκαετία του '50.

2. Το υλικό που θα έπρεπε να λάβω υπόψη μου, σ' αυτόν το σύντομο πρόλογο, βρίσκεται συγκεντρωμένο σ' ένα από τα τελευταία έργα του Δ. Τσάτσου, που με τον τίτλο: *ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ, Για μια Ευρωπαϊκή Ένωση των Κρατών, των Λαών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού*, κυκλοφόρησε στην εξελιγμένη του σημερινή μορφή από τις Εκδόσεις Λιβάνη, μόλις το 2007. Με το εν λόγω έργο ο συγγραφέας αφενός εξηγεί τις θέσεις του για τα σύγχρονα ζητήματα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και αφετέρου αφήνει την παρακαταθήκη του για τις επόμενες φάσεις ενός φαινομένου που εξελίσσεται συνεχώς σε μια πορεία με προοπτική αλλά χωρίς προβλέψιμη τελική εκδοχή.

Οι 520 περίπου σελίδες του έργου διαβάστηκαν σχεδόν απνευστί, αφού, αν και

---

* Ομιλία αφιερωμένη στο ομώνυμο έργο του Δ. Τσάτσου σε εκδήλωση του Δήμου Καβάλας, παρόντος αυτού, την 22.2.2008. Δημοσιεύεται, λόγω του πρόσφατου θανάτου του (24.4.2010), στη μνήμη πλέον του εκλιπόντος.

αυτό αποτελεί κατά τη γνώμη μας ένα πλήρες «εγχειρίδιο» θεσμικού ενωσιακού δικαίου, ο συγγραφέας το απευθύνει, τελικά, πέραν των νομικών, σε πολλούς αποδέκτες, όπως στους πολιτικούς, στους δημοσιογράφους και γενικότερα σε αυτούς που θέλουν να είναι συνειδητοί πολίτες. Το εγχείρημα αυτό του Δ. Τσάτσου γίνεται μέσα από μια λιτή και καθαρή διατύπωση, με αποφυγή της λεξιλαγνείας και με ορθή γραμματική απεικόνιση σύνθετων πολλές φορές νομικών εννοιών. Τα παραπάνω ίσως θεωρούνται ως αυτονόητες προϋποθέσεις για κάθε γραπτή σύνθεση. Ωστόσο οι αναγνωστικές μας εμπειρίες μας έχουν πείσει ότι θα πρέπει να εξάρουμε το «ομαλό», μπροστά σ' ένα βομβαρδισμό νοηματικών ανωμαλιών, που τείνει να ισοπεδώσει την ελληνική νομική γραφή.

3. Κάνοντας έναν χρονολογικό και χωρικό εντοπισμό του πλαισίου εκείνου εντός του οποίου αρθρώθηκαν οι ιδέες του συγγραφέα, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Καθηγητής Δ. Τσάτσος εξελέγη το 1994 ευρωβουλευτής και διατήρησε τη θέση αυτή για δύο κοινοβουλευτικές θητείες, ως το 2004. Από την αρχή αυτής της περιόδου εντάχθηκε στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή Θεσμικών (ή Συνταγματικών) Θεμάτων, της οποίας υπήρξε αντιπρόεδρος και εισηγητής στην ολομέλεια του ΕυρΚοινβ σημαντικών εκθέσεων, που είναι γνωστές σήμερα με το όνομά του. Στο σημείο αυτό ζητώ να μου επιτραπεί μια παρένθεση για να σημειώσω ότι για εμάς, που ασχολούμαστε με τα ζητήματα της μετεξέλιξης των κοινοτικών θεσμών, η εν λόγω κοινοβουλευτική επιτροπή έχει ένα «μυθικό» χαρακτήρα. Αν και ιδρύθηκε μόλις το 1981 με πρωτοβουλία ενός εκ τελευταίων σύγχρονων ευρωπαίων φεντεραλιστών του Altiero Spinelli και της περί αυτόν ομάδας, γνωστής ως *club του Κροκοδείλου*, από το χώρο των συναντήσεών τους στο Στρασβούργο, στην ουσία επεξεργάστηκε και εξέφρασε το αίτημα του Κοινοβουλίου για την ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του, τον εκδημοκρατισμό της Κοινότητας με την συρρίκνωση του υπαρκτού δημοκρατικού ελλείμματος και την μετεξέλιξη των κοινοτικών θεσμών σε μια Ευρωπαϊκή Ένωση.

Τα παραπάνω αιτήματα εκφράστηκαν, ίσως πρώιμα για την εποχή τους, με το προταθέν το 1984 από το ΕυρΚοινβ. Σχέδιο Συνθήκης για την ίδρυση της ΕΕ, που, αν και απορρίφθηκε από τις Κυβερνήσεις των Κρατών - μελών αποτέλεσε για αρκετά χρόνια δεξαμενή ιδεών στην πορεία για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Επιτροπή Θεσμικών Θεμάτων αποτέλεσε τη φιλόξενη μήτρα, που γονιμοποιήθηκε από τη νομική και πολιτική σκέψη του Δ. Τσάτσου και υιοθέτησε τα αντανακλαστικά εκείνα ερεθίσματα που τη χαρακτηρίζουν σε μια κρίσιμη καμπή των ενωσιακών θεσμών.

Ο Δ. Τσάτσος τίμησε και τιμήθηκε από το ΕυρΚοινβ, αφού, μεταξύ άλλων, υπήρξε, το ένα από τα δύο μέλη του που επελέγησαν για να υποστηρίξουν τις θέσεις του Θεσμού στη Διακυβερνητική Διάσκεψη του 1999-2000, που επεξεργάστηκε την Συνθήκη της Νίκαιας, και μέλος της 16μελούς αντιπροσωπείας

του Κοινοβουλίου στη Συντακτική Συνέλευση (*Συνέλευση για το μέλλον της Ευρώπης*) του 2001-2003 από την οποία προήλθε το «*Σχέδιο Συνθήκης για τη θέσπιση ενός Συντάγματος για το μέλλον της Ευρώπης*», που έγινε γνωστή ως Συντακτική Συνθήκη ή απλά Ευρωπαϊκό Σύνταγμα.

4. Σκοπός του προλόγου αυτού δεν είναι να παρουσιάσει εξαντλητικά τις σκέψεις του Δ. Τσάτσου, όπως διατυπώνονται μέσα από τις πυκνές γραμμές της *Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας*, όταν μάλιστα ο ίδιος ο συγγραφέας είναι παρών και έτοιμος να μιλήσει για αυτήν, κάνοντάς μας κοινωνούς της επιστημονικής και πολιτικής του αγωνίας για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Εντούτοις, δεν μπορούμε να αποφύγουμε την σύντομη έως τηλεγραφική αναφορά σε κάποιες από τις σκέψεις του συγγραφέα, που έχουν κατά τη γνώμη μας ιδιαίτερη αξία και ως τέτοιες θα πρέπει να τονιστούν ιδιαίτερα, παρά τον κίνδυνο της επανάληψης άλλα και του υποκειμενισμού, που μπορεί να έχει η επιλογή τους από τον ομιλούντα.

Πρώτον, ο Δ. Τσάτσος, έχοντας την πεποίθηση ότι τόσο στην επιστημονική όσο και στην πολιτική συζήτηση για τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης *αποφεύγονται τα θεμελιώδη επιδιώκει*, σε αντίθεση με το ρεύμα, τη συζήτησή τους. Στο πλαίσιο αυτό επιχειρεί αρχικά να απεκδύσει το ενωσιακό λεξιλόγιο απ' όλους εκείνους τους κρατικογενείς όρους, όπως ομοσπονδία, συνομοσπονδία, δημοκρατία, κράτος δικαίου κα, που δημιουργούν, χρησιμοποιούμενοι άκριτα, σύγχυση για τη θεσμική διάσταση αλλά και την τελική κατάληξη της ενοποιητικής διαδικασίας, ενώ δεν είναι άμοιροι μιας φοβίας που αρχίζει να αναπτύσσεται μεταξύ των ευρωπαίων για την τύχη των κρατών τους αλλά και της εθνικής τους ταυτότητας. Κατά το Δ. Τσάτσο η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) δεν είναι ούτε πρόκειται να μετεξελιχθεί σ' ένα υπερκράτος ή εν πάση περιπτώσει στις Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης. Κατόπιν, επιχειρεί να εξεύρει το αληθές και σύγχρονο νόημα κρίσιμων για την ενωσιακή διαδικασία όρων, όπως: η ευρωπαϊκότητα, η εθνική κυριαρχία και η ολοκλήρωση.

Δεύτερον, για να νοηματοδοτήσει ο συγγραφέας την ενοποιητική διαδικασία και να απαντήσει στο υπαρξιακό ερώτημα: *τι είναι ή που πρόκειται να οδηγηθεί η ΕΕ*; υιοθετεί και εξηγεί εξαντλητικά την επιλογή του τον όρο *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*, ως ένωση Κρατών και πολιτών οργανωμένων σε λαούς. Κατά τη γνώμη του η επιλογή αυτή ανταποκρίνεται απόλυτα στην σύγχρονη ενωσιακή πραγματικότητα, αφού αν και οι Κοινότητες ξεκίνησαν ως οργανισμός Κρατών, η ανάπτυξή της εμπλέκει και αφορά άμεσα και τους ευρωπαίους πολίτες. Εξάλλου, ο όρος *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία* έχει την μικρότερη επιβάρυνση με κρατικογενή στοιχεία.

Τρίτον, ο συγγραφέας επιχειρεί να προσεγγίσει το ζήτημα της αναγκαίας νομιμοποίησης για την επιβίωση, την αποτελεσματικότητα και την εξέλιξη των

ενωσιακών θεσμών. Έχοντας οριοθετήσει την ΕΕ ως ένωση Κρατών και πολιτών οργανωμένων σε λαούς, προβάλλει το αίτημα της διπλής νομιμοποίησης όλων των αποφάσεων της τόσο από τους Ευρωπαίους πολίτες, μέσω του ΕυρΚοινβ, όσο και των Κυβερνήσεων των Κρατών - μελών μέσω του Συμβουλίου. Με αυτό το εγχείρημα ο Δ. Τσάτσος δημιουργεί το αναγκαίο θεωρητικό υπόβαθρο στην αρχή της διπλής νομιμοποίησης των κοινοτικών αποφάσεων, που εκφράσθηκε αρχικά και χωρίς ιδιαίτερη επεξεργασία από το ΕυρΚοινβ και τον Altiero Spinelli στη δεκαετία του '80. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα η συνεισφορά του είναι πολύτιμη. Τέλος, ο Δ. Τσάτσος ασχολείται διά μακρών με τη διαδικασία συνταγματοποίησης των ενωσιακών θεσμών. Αφού επισημάνει ότι ο όρος πρέπει να χρησιμοποιείται ιδιαίτερα προσεκτικά, τονίζει ότι η διαδικασία συνταγματοποίησης της Ευρώπης δεν νοείται χωρίς σεβασμό όλων εκείνων των αξιών που συγκροτούν τον ευρωπαϊκό συνταγματικό πολιτισμό. Κατά τη γνώμη του το ενωσιακό οικοδόμημα δικαιώνεται, τελικά, μόνο αν λειτουργήσει με την ελπίδα και την προοπτική να καταστεί κεφάλαιο όχι μόνο της παγκόσμιας πολιτικής ιστορίας αλλά και παγκόσμιας ιστορίας του πολιτισμού, μέρος του οποίου είναι και ο ευρωπαϊκός συνταγματικός πολιτισμός.

5. Βαδίζοντας προς τέλος αυτών των προλογικών σκέψεών μου στην ευρωπαϊκή διάσταση του έργου του Δ. Τσάτσου και με αφετηρία πάντα το βιβλίο, που είχα στα χέρια μου (την Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία), θα ήθελα να επισημάνω ορισμένα χαρακτηριστικά που μπορεί να διακρίνει κανείς διαβάζοντας πίσω από τις γραμμές του και τα οποία θα πρέπει να τονισθούν ιδιαίτερα, πέραν, βέβαια, της επιστημονικής ωριμότητας, της βαθιάς γνώσης του αντικειμένου που πραγματεύεται, της ικανότητας να διακρίνει το θεμελιώδες και κρίσιμο από αυτό που είναι ασήμαντο ή πηγή σύγχυσης.

Ο Δ. Τσάτσος αποδεικνύεται εξαιρετικά γενναιόδωρος στην ελληνική νομική σκέψη και συγγραφική παραγωγή στα ευρωπαϊκά θέματα, αφού οι περισσότεροι των εκπροσώπων της, πολλοί εκ των οποίων διετέλεσαν και μαθητές του, βρίσκουν φιλόξενο χώρο για τις απόψεις τους στις σελίδες της Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας, όπου είτε υπάρχουν εκτεταμένα αποσπάσματα των έργων τους είτε εξαντλητικές παραπομπές. Ο συγγραφέας, μάλιστα, δεν διστάζει να αποτραβηχτεί από τη διαπραγμάτευση ενός αντικειμένου παραπέμποντας ευθέως σε συνάδελφό του αν κρίνει ότι δεν έχει να προσθέσει κάτι παραπάνω, σ' ένα άρτιο κατά τη γνώμη του επιστημονικό αποτέλεσμα. Με λίγα λόγια ο συγγραφέας δεν επιδιώκει να εμφανιστεί ως αυθεντία, δείγμα, αν μη τι άλλο, ότι αισθάνεται επιστημονικά ασφαλής.

Ταυτόχρονα ο Δ. Τσάτσος είναι και στοργικός για τους συναδέλφους και τους επιγόνους του στην επιστήμη, αφού και όταν διαφωνεί με τις θέσεις τους το κάνει χωρίς να απαξιώνει αλλά προβάλλοντας και την άλλη άποψη, συζητώντας μαζί της

και δείχνοντας κατανόηση για το λάθος ή την παράβλεψη.

Εξάλλου, ο συγγραφέας εκεί που δεν μπορεί να βρει πειστική ή ικανοποιητική επιστημονική λύση το ομολογεί, χωρίς να καταφεύγει σε εξεζητημένες νομικές κατασκευές, που θα μπορούσαν να εντυπωσιάσουν κάποιους αλλά θα αποτελούσαν ταυτόχρονα πηγή σύγχυσης.

Ως ευρωβουλευτής αποδείχτηκε πολιτικά οξυδερκής, όταν ως διαπραγματευτής - εκπρόσωπος του θεσμού επιστρέφοντας ηττημένος στο Κοινοβούλιο από τη διαπραγμάτευση της Συνθήκης της Νίκαιας, αφού τα Κράτη - μέλη ελάχιστα δέχτηκαν από τα αιτήματα του ΕυρΚοινβ, δεν δίστασε να ζητήσει δημοσίως την επικύρωση μιας ομολογουμένως κακής Συνθήκης. Είχε διαβλέψει ότι έστω και μία πτυχή της, συγκεκριμένα η πρόβλεψή της για τη σύγκληση ευρύτερης συνθέσεως διάσκεψης με τη συμμετοχή του ΕυρΚοινβ και των εθνικών Κοινοβουλίων για την αναθεώρησή της, θα ήταν ένα βήμα χωρίς επιστροφή προς την κατεύθυνση της αμφισβήτησης του μονοπωλίου των Κρατών - μελών και της διακυβερνητικής μεθόδου που πρεσβεύουν στην αναθεωρητική διαδικασία, της νομιμοποίησης των ενωσιακών θεσμών και τελικά της συνταγματοποίησης της Ευρώπης. Η θέση του αυτή δικαιώθηκε λίγο αργότερα με τη σύγκληση της Συνταγματικής Συνέλευσης (*Συνέλευσης για το μέλλον της Ευρώπης*).

Οι σελίδες της Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας αναβλύζουν μια ολοφάνερη πικρία, απόλυτά δικαιολογημένη για τον επιστήμονα και πολιτικό, που εργάστηκε σκληρά για το μέλλον της Ευρώπης στο πλαίσιο χρονοβόρων και ψυχοφθόρων διαπραγματευτικών διαδικασιών ιδιαίτερα στη Συνταγματική Συνέλευση, αφού το αποτέλεσμα τους, η Συνταγματική Συνθήκη, μετά τα αρνητικά αποτελέσματα των δημοψηφισμάτων στη Γαλλία και την Ολλανδία είχε ένα άδοξο τέλος. Ο Δ. Τσάτσο, βαθύς γνώστης της ευρωπαϊκής ενοποίησης, των ρυθμών της και της νομοτέλειας για μια στενότερη ένωση των ευρωπαϊκών λαών ξέρει ότι η σχετική συζήτηση γρήγορα θα επανέλθει άλλα ίσως αυτός δεν θα είναι εκεί στην πρώτη γραμμή της διαπραγμάτευσης και της επεξεργασίας νομικών λύσεων, που θα είναι αποτελεσματικές όχι για κανένα άλλο λόγο αλλά γιατί θα είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένες έχοντας τη συναίνεση Λαών και Κυβερνήσεων και θα είναι σύμφωνες με τις αξίες του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού. Κάτω από αυτό το πρίσμα η πικρία δεν φαίνεται να καταβάλλει το Δ. Τσάτσο, αφού με το τελευταίο κεφάλαιο της Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας καλεί σε στράτευση για μια *Ευρώπη των Λαών, των Πολιτών και των Κρατών*.

6. Κλείνοντας αισθάνομαι υποχρεωμένος ως ένα είδος συμπεράσματος να αναθεωρήσω μια πρώτη σκέψη, που με δόση ζήλιας μου γεννήθηκε αρχικά προσεγγίζοντας το έργο του Δ. Τσάτσου. Δεν ήταν αυτός τυχερός που βρέθηκε στο επίκεντρο των ευρωπαϊκών εξελίξεων για μια δεκαετία, η *Ευρώπη και ιδιαίτερα το ΕυρΚοινβ θα πρέπει να αισθάνονται τυχεροί και ευγνώμονες, που είχαν στους*

κόλπους τους το Δ. Τσάτσο.

Digesta - Freelaw.gr